

Έρικ Χομπσμπάουμ (1917-2012): προπαγανδιστής της Σοβιετικής Ένωσης ή πραγματικός διανοούμενος;

Ο Έρικ Χομπσμπάουμ ([Eric Hobsbawm](#)) είναι πιθανότατα ο μόνος ιστορικός που όσο έχει επαινεθεί για το έργο του, άλλο τόσο έχει επικριθεί για την πολιτική στάση που διατήρησε κατά την διάρκεια της ζωής του. Ακόμη και σήμερα, οι περισσότεροι απολογισμοί επιδεικνύουν έναν πολεμικό ζήλο έναντι της πολιτικής του δέσμευσης τον οποίο ακόμη και οι πιο ένθερμοι ψυχροπολεμικοί ιδεολόγοι θα ήταν διστακτικοί να χρησιμοποιήσουν στις δημόσιες συζητήσεις του καιρού τους. Αυτό το άρθρο επιχειρεί να προσφέρει μια ψύχραιμη, αλλά συνάμα κριτική κατανόηση της σχέσης μεταξύ της πολιτικής στάσης που διατήρησε ο Χομπσμπάουμ κατά την διάρκεια της ζωής του και του ιστορικού του έργου.

Προκειμένου μια τέτοια περίπλοκη σχέση να γίνει επαρκώς κατανοητή πρέπει να διακρίνουμε μεταξύ της μαρξιστικής του μεθοδολογίας που χρησιμοποίησε ως επί το πλείστον, αλλά όχι αποκλειστικά, ως αναλυτικό πλαίσιο και της λαϊκό-μετωπικής αντίληψης του περί πολιτικής, καθώς και την στήριξη του προς την ΕΣΣΔ κατά την διάρκεια της μεταπολεμικής περιόδου. Το πρώτο δεν είναι αναγώγιμο στο δεύτερο και αντιστρόφως. Τα μαρξιστικά αναλυτικά εργαλεία επιλέχθηκαν σύμφωνα με τις ανάγκες της υπό διεξαγωγή έρευνας· η πολιτική στάση που υιοθέτησε ο Χομπσμπάουμ ήταν αποτέλεσμα της πολιτικοποίησης του κατά την διάρκεια των δεκαετιών του 1920 και 1930 στις τάξεις της Κομμουνιστικής Διεθνούς. Έτσι, παρότι οι δυο όψεις ήταν υπό μια έννοια αδιάρρηκτα συνδεδεμένες, την ίδια στιγμή επιδείκνυαν μια σχετική αυτονομία.

Υπό αυτό το πρίσμα, το έργο του Χομπσμπάουμ μπορεί να διαιρεθεί αναλυτικά σε τέσσερις ιστορικές φάσεις που θα συζητηθούν παρακάτω. Η πρώτη περίοδος καλύπτει τα διαμορφωτικά χρόνια του Χομπσμπάουμ, τον μεσοπόλεμο και τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο. Η επόμενη περίοδος σχετίζεται με την διανοητική του παραγωγή τη δεκαετία του 1960, μια δεκαετία κατά την διάρκεια της οποίας έγραψε ορισμένα από τα πιο σημαντικά του έργα, χτίζοντας πάνω στα ενδιαφέροντα της βρετανικής μαρξιστικής ιστοριογραφικής παράδοσης που έχει ονομαστεί «ιστορία από τα κάτω». Η τρίτη περίοδος ανασυγκροτεί την γνωστή του τετραλογία για τον σχηματισμό του νεότερου κόσμου. Η τελευταία έχει να κάνει με την εμπλοκή του στις πολιτικές διαμάχες από την δεκαετία του 1980 και έπειτα, μια περίοδο κατά την οποία ο Έρικ Χομπσμπάουμ είχε αποκτήσει το στάτους του δημόσιου διανοούμενου.

Τα διαμορφωτικά χρόνια

Ο Έρικ Χομπσμπάουμ γεννήθηκε στην Αλεξάνδρεια στις 9 Ιουνίου του 1917, λίγους μήνες πριν την Οκτωβριανή Επανάσταση και ενάμιση χρόνο πριν το τέλος του Πρώτου Παγκόσμιου Πολέμου, μια στιγμή που χρονικά σηματοδοτούσε το τέλος των τελευταίων αυτοκρατοριών και την δημιουργία πολλών σύγχρονων εθνών κρατών. Αμφότεροι οι γονείς του -η Αυστριακή μητέρα του και ο Βρετανός πατέρας του- ήταν Εβραίοι. Τα πρώτα του είκοσι χρόνια μπορούν να περιγραφούν ως το αποτέλεσμα δυο ευρύτερων διαδικασιών. Ο Χομπσμπάουμ έγινε κομμουνιστής μεγαλώνοντας σε μια Ευρώπη πολωμένη μεταξύ του κομμουνισμού και της άκρας δεξιάς.

Στα μέσα του 1931 -λίγους μήνες προτού οι επίσημοι δείκτες της ανεργίας στην Γερμανία φτάσουν το ιστορικό υψηλό των έξι εκατομμυρίων ανθρώπων χωρίς εργασία- ο ορφανός πια Έρικ μαζί με την αδερφή του μετακινούνται στο Βερολίνο προκειμένου να ζήσουν με τους θείους τους (Hobsbawm 2002, 43, Wilde 2013). Το φθινόπωρο του 1932 έγινε μέλος μιας κομμουνιστικής οργάνωσης για μαθητές της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης επονομαζόμενης ως *Σοσιαλιστικός Σύνδεσμος* (Hobsbawm 2002, 63). Αυτή η πολιτική δέσμευση στην κομμουνιστική υπόθεση θα κρατούσε ως τέλος της ζωής του, αν και με διαφορετικές μορφές.

Το 1933 ο Έρικ και η αδερφή του μετακινήθηκαν στο Λονδίνο (Hobsbawm 2002, 76). Μετά το τέλος του σχολείου, ξεκίνησε τις προπτυχιακές του σπουδές του στην ιστορία στο King's College του Cambridge. Εκεί γνώρισε την μαρξιστική ιστορική ανάλυση και έγινε μέλος του φοιτητικού τμήματος του Κομμουνιστικού Κόμματος της Μεγάλης Βρετανίας (Hobsbawm 2002, 100).

Μεταξύ του 1934 και του 1939, η πιο κρίσιμη πολιτική εμπειρία για τον Χομπσμπάουμ και για πολλούς από τους συνομήλικούς του ήταν η δημιουργία των λαϊκών μετώπων όταν οι κομμουνιστές επιδίωξαν να χτίσουν αντιφασιστικές συμμαχίες με σοσιαλδημοκρατικά και φιλελεύθερα αστικά κόμματα. Όπως ο ίδιος αναγνωρίζει στην αυτοβιογραφία του, η εμπειρία αυτή είχε ένα διαρκές αντίκτυπο πάνω του κατά διάρκεια όλης της ζωής του: «Η πολιτική των λαϊκών μετώπων συνεχίζει να προσδιορίζει την στρατηγική μου σκέψη αναφορικά με την πολιτική ακόμη και σήμερα» (Hobsbawm 2002, 218). Ωστόσο, η εμπειρία του λαϊκού μετώπου δεν επηρέασε μόνο τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβανόταν την πολιτική, αλλά και σε έναν ορισμένο το τύπο της ιστοριογραφίας που άσκησε. Η ιδεολογική πολιτική της Κομιντέρν βασιζόταν σε αναλύσεις που συνέδεαν συγκυριακές πολιτικές αποτιμήσεις της περιόδου με αγώνες και προσωπικότητες του παρελθόντος.

Ο απόηχος αυτής της προσέγγισης αποτυπώνεται στις προσπάθειες της ομάδας των ιστορικών του Κομμουνιστικού Κόμματος της Μεγάλης Βρετανίας της οποίας ο Hobsbawm ήταν εξέχον μέλος. Η ομάδα αυτή επιχείρησε να φέρει στο προσκήνιο παρελθούσες παραδόσεις, εμπειρίες και αγώνες του βρετανικού λαού προκειμένου να δημιουργήσει μια πολιτική γενεαλογία που θα μπορούσε να ενημερώνει τους σύγχρονους πολιτικούς αγώνες. Με άλλα λόγια, έγινε μια συνειδητή προσπάθεια να δημιουργηθεί μια αντι-ηγεμονική προσέγγιση αναφορικά με την ιστορία του βρετανικού έθνους, η οποία θα μπορούσε να αμφισβητήσει την κυρίαρχη αφήγηση και να γίνει δυνητικά πολιτικά

εμπνευστική. Η ομάδα επίσης παρήγαγε δομικές ερμηνείες της κοινωνικής αλλαγής, με πιο σημαντική την γνωστή συζήτηση για την μετάβαση από την φεουδαρχία στον καπιταλισμό που συνέβη κατά την διάρκεια των δεκαετιών του 1940 και του 1950 (Hilton 1976).

Ο Χομπσμπάουμ συνέβαλλε σε αυτή την συζήτηση με τα επιδραστικά του άρθρα για την κρίση του 17ου αιώνα. Αυτά τα κείμενα προσέφεραν μια ερμηνεία για την καθυστερημένη καπιταλιστική μετάβαση στην Βρετανία η οποία έλαβε υπόψη της ότι η Αγγλική Επανάσταση έλαβε χώρα δύο αιώνες νωρίτερα από την Βιομηχανική. Αντλώντας από τις συζητήσεις που έλαβαν χώρα εντός της ομάδας των ιστορικών και πιο συγκεκριμένα από τις μελέτες του Maurice Dobb υποστήριξε ότι η γενικευμένη κρίση της φεουδαρχίας κατά την διάρκεια του 17ου αιώνα δημιούργησε τις συνθήκες για την εμφάνιση μιας σειράς εξεγερσιακών δράσεων εκ των οποίων οι πιο επιτυχημένες οδήγησαν στην ανατροπή της βρετανικής μοναρχίας και στην εγκαθίδρυση μιας από τις πρώτες επιτυχημένες αστικές επαναστάσεις (Hobsbawm 1954a and b).

Γράφοντας την ιστορία των καθημερινών ανθρώπων

Η πρώτη μονογραφία του Χομπσμπάουμ ήταν το *Primitive Rebels: Studies in Archaic Forms of Social Movement in the 19th and 20th centuries* (Hobsbawm 1971). Αυτή η πρωτοποριακή μελέτη εστιάζει στους διαφορετικούς τρόπους όπου παραδοσιακές κοινωνίες – και πιο συγκεκριμένα, συγκεκριμένες ομάδες ανθρώπων με τεχνογνωσία στα όπλα αντιδρούν στην επέκταση της αγοράς. Η χρονική διάρκεια που καλύπτει η μελέτη είναι οι τρεις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα. Κατά την διάρκεια αυτής της περιόδου, η λογική της αγοράς επεκτείνεται σε ολόκληρη την υφήλιο μέσα από ιμπεριαλιστικές μορφές κυριαρχίας. Πολιτικά, μια σειρά εθνών κρατών αρχίζει να αναδύεται στην Ευρώπη, μια διαδικασία που ολοκληρώνεται με το τέλος του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου και τις δυο επαναστάσεις του 1917.

Όμως, αυτές οι διαδικασίες δεν έλαβαν χώρα δίχως την αντίσταση από τα κάτω και πιο συγκεκριμένα από ανθρώπους που βίωναν την διάλυση των κοινωνιών τους καθώς οι αγορές εμπεδώνονταν. Αυτές οι παραδοσιακές μορφές εξέγερσης αντιστοιχούσαν ωστόσο στο ιστορικό συγκείμενο εντός του οποίου αναδύθηκαν. Με δεδομένο αυτό, ο Χομπσμπάουμ εξετάζει κατά μια έννοια τους προδρόμους των σύγχρονων επαναστατών. Η βασική έννοια γύρω από την οποία συγκροτείται η μελέτη είναι αυτή του «κοινωνικού ληστή», αναφερομένη σε αυτούς «τους παράνομους χωρικούς τους οποίους οι κυβερνήτες και το κράτος θεωρούν ως εγκληματίες, αλλά οι οποίοι θεωρούνται από τους απλούς ανθρώπους ως ήρωες, ως θριαμβευτές, εκδικητές, αγωνιστές της δικαιοσύνης, ακόμη και ηγέτες απελευθέρωσης, και σε κάθε περίπτωση άτομα τα οποία πρέπει να θαυμάζονται, να βοηθούνται και να στηρίζονται» (Hobsbawm 1971, 13). Ο επιθετικός προσδιορισμός «κοινωνικός» για τον ληστή τονίζει τις σαφείς ταξικές διαστάσεις του επιχειρήματος του Χομπσμπάουμ.

Αυτοί οι ληστές ήταν στην πραγματικότητα δομικά δεμένοι με την αγροτιά· ήταν οι προασπιστές της στο βαθμό που το κράτος δικαίου δεν είχε ακόμη γενικευθεί, αφήνοντας κατά αυτόν τον τρόπο πολλά

κοινωνικά στρώματα εκτεθειμένα στις αντιφάσεις που αναδύθηκαν κατά την διάρκεια της μεταβατικής περιόδου της δημιουργίας κρατών. Το πολιτικό βλέμμα των ληστών ήταν «πρωτόγονο» αντιστοιχώντας στα κοινωνικά στρώματα που εκπροσωπούσαν. Το ρεπερτόριο της δράσης τους ενημερωνόταν από παραδοσιακές αξίες στο μέτρο που επιχειρούσαν να φέρουν πίσω μια προγενέστερη κατάσταση πραγμάτων και όχι να χτίσουν μια καινούργια. Αυτά τα χαρακτηριστικά τους καθιστούσαν διαφορετικούς από το σύγχρονο εργατικό κίνημα το οποίο ήταν οργανωμένο ως μια τάξη καθαυτή, με μια συγκεκριμένη ιδεολογία (σοσιαλισμός) και με στόχο τον μετασχηματισμό της υφιστάμενης τάξης πραγμάτων σε κάτι καινούργιο ποιοτικά διαφορετικό από αυτό που προηγούνταν.

Δημοσιευμένοι μια δεκαετία αργότερα, οι *Ληστές* (1969) χτίζουν πάνω σε θέματα και ζητήματα που τέθηκαν ήδη στο *Primitive Rebels*. Η θεματική της κοινωνικής διαμαρτυρίας είναι επίσης κεντρική στο *Captain Swing*, γραμμένο από κοινού με τον George Rude, το οποίο ανασυγκροτεί, όπως ο τίτλος επισημαίνει, την ιστορία των εξεγέρσεων των Βρετανών μισθωτών αγρεργατών που συνέβη κατά την διάρκεια της δεκαετίας του 1830 (Hobsbawm and Rude, 1975). Οι εργάτες, όπως και οι κοινωνικοί ληστές, δεν στόχευσαν στην κοινωνική επανάσταση αλλά στην αποκατάσταση της προηγούμενης τάξης πραγμάτων (Hobsbawm and Rude 1975, 65). Αυτό, μεταξύ άλλων παραγόντων, οδήγησε στην ήττα του κινήματος, ωστόσο οι αγώνες του δεν πήγαν χαμένοι, αφού τους οικειοποιήθηκαν οι επόμενες γενιές επαναστατών (Hobsbawm and Rude 1975, 281, 282).

Το επόμενο βιβλίο του Βρετανού ιστορικού, *Labouring Men* (1964), ήταν μια συλλογή κειμένων εστιασμένων στην συλλογική δράση για άλλη μια φορά, αλλά αυτή τη φορά συλλογική δράση νεωτερικού τύπου. Τρία κεντρικά θέματα εξετάζονται σε αυτήν την μελέτη: ο μετασχηματισμός της παραδοσιακής πολιτικής δράσης σε σύγχρονες μορφές οργάνωσης· ο ρόλος της θρησκείας στην Βρετανική κοινωνία του 19ου αιώνα και πιο συγκεκριμένα ανάμεσα στις εργαζόμενες μάζες· και ο αντίκτυπος -ή, για την ακρίβεια, ο μη αντίκτυπος- των θεωριών του Μαρξ στη δημιουργία του Εργατικού Κόμματος.

Η πιο σημαντική συμβολή του Χομπσμπάουμ σε αυτόν τον τόμο είναι η εκ νέου επεξεργασία της έννοιας της «εργατικής αριστοκρατίας». Η έννοια αυτή αναφέρεται στο ανώτερο και προνομιούχο στρώμα της χειρωνακτικής εργατικής τάξης η οποία λειτούργησε για πολλούς μαρξιστές ακαδημαϊκούς ως βάση για την ερμηνεία της δραστηριότητας της εργατικής τάξης εν συνόλω στη βικτωριανή και εδουαρδιανή Βρετανία και πέραν αυτής. Σύμφωνα με τον Χομπσμπάουμ, η εργατική αριστοκρατία ως ιστορικό φαινόμενο αναδύεται «όταν οι οικονομικές συνθήκες του καπιταλισμού καθιστούν εφικτή την παροχή σημαντικών προνομίων στο προλεταριάτο, εντός του οποίου συγκεκριμένα στρώματα εργατών καταφέρνουν μέσω της σπανιότητας τους, των ικανοτήτων τους, της στρατηγικής του θέσης, των οργανωτικών τους δυνατοτήτων, να πετύχουν πολύ καλύτερες συνθήκες για τους εαυτούς τους σε σχέση με τους υπόλοιπους» (Hobsbawm 2012 – online).

Μεταξύ του 1840 και του 1890, στην Βρετανία, ένα νέο στρώμα εξειδικευμένων εργατών εμφανίστηκε σε νέες βιομηχανίες όπως σε αυτές των βαμβακερών υφασμάτων και της

μεταλλουργίας «όπου ο μηχανικός εξοπλισμός ήταν ατελής και εξαρτιόταν σε σημαντικό βαθμό από χειρωνακτικές ικανότητες» (Hobsbawm 1964, 282-3). Αυτοί ήταν οι εργάτες που ήταν σε θέση να εγκαθιδρύσουν ειδικά χειροτεχνικά σωματεία που χρησιμοποιούσαν την μαθητεία έτσι «ώστε να κάνουν την εργασία τεχνητά σπάνια, περιορίζοντας την είσοδο στο επάγγελμα» (Hobsbawm 1964, 290-1).

Στην επόμενη συλλογή κειμένων του, *Worlds of Labour* (1984), ο Χομπσμπάουμ καταπιάνεται με παρόμοιες θεματικές με αυτές που αναπτύσσονται στο *Labouring Men*, ωστόσο την περίοδο της συγγραφής του η εργατική ιστορία είχε ήδη καταστεί ένα διακριτό πεδίο έρευνας. Οι μελέτες του ωστόσο για τη βρετανική εργατική τάξη δεν ακολουθούσαν το κανονιστικό ιδεώδες της αξιολογικά ουδέτερης έρευνας το οποίο είχε κυριαρχήσει ανάμεσα στους ιστορικούς ως απότοκο μιας ευρύτερης διαδικασίας «ουδετεροποίησης» των κοινωνικών επιστημών κατά διάρκεια της μεταπολεμικής περιόδου, αλλά μια σαφή πολιτική δέσμευση. Η έρευνα και η συγγραφή θεματικών γύρω από το εργατικό κίνημα αντανakλούσε έναν αναδιπλασιασμό ευρύτερων κοινωνικών διεργασιών εκ μέρους των επαγγελματικών ιστορικών, ένα καθήκον το οποίο περιγραφόταν ως «η εμπέδωση νέων περιοχών που έχουν κερδηθεί από όσους είναι πολιτικά δεσμευμένοι» (Hobsbawm 1959, 72).

Η τετραλογία του σύγχρονου κόσμου

Ενώ οι μελέτες του Χομπσμπάουμ για τη ληστεία και το βρετανικό εργατικό κίνημα τον κατέστησαν ως έναν εγνωσμένο ιστορικό εντός των μαρξιστικών κύκλων και του ακαδημαϊκού κόσμου ευρύτερα, η τετραλογία του για την δημιουργία του σύγχρονου κόσμου –ιδιαίτερα ο τελευταίος της τόμος, η *Η Εποχή των Άκρων*– ήταν υπεύθυνη για διεύρυνση του έργου του από τα ακαδημαϊκά αμφιθέατρα στην δημόσια σφαίρα. Αυτή τον κατέστησε σε όλα τα μήκη και τα πλάτη του κόσμου έναν από που διακεκριμένους και ευρέως διαβασμένους ιστορικούς των τελευταίων δεκαετιών. Γράφτηκε σε διάστημα περισσότερο των τριάντα ετών (*Η Εποχή των Επαναστάσεων* δημοσιεύτηκε το 1962 και *Η Εποχή των Άκρων* τριάντα δύο χρόνια αργότερα το 1994). Αυτή η χρονική απόσταση μεταξύ της συγγραφής των τεσσάρων τόμων επέδρασε καταλυτικά στην αφήγηση, την επιστημολογία και τις πολιτικές θέσεις που θεμελιώναν το εγχείρημά αυτό.

Ο πρώτος και ο δεύτερος τόμος δομούνται γύρω από δύο κύριες ενότητες «εξελίξεις» και «αποτελέσματα». Όπως έχει παρατηρήσει και ο διανοητικός του βιογράφος Gregory Elliott υπάρχει στους τόμους αυτούς ένα έμμεσο «υλιστικό», εάν όχι μαρξιστικό, μήνυμα στην αρχιτεκτονική τους. Οι εξελίξεις είναι οικονομικές, στην συνέχεια πολιτικές και στρατιωτικές και τα αποτελέσματα λαμβάνουν την μορφή κοινωνικών δομών, στην συνέχεια πολιτικών ιδεολογιών, και εν τέλει αντανakλώνται στο πολιτισμικό επίπεδο ως επιστήμη, θρησκεία και τέχνες (Elliott 2010). Ο πρώτος τόμος της τετραλογίας εστιάζει στη «διττή» επανάσταση που σε μεγάλο βαθμό διαμόρφωσε τον κόσμο όπως τον γνωρίζουμε σήμερα: τη Βιομηχανική Επανάσταση και τη Γαλλική Επανάσταση (Hobsbawm 1996, ix). Η πρώτη ήταν υπεύθυνη για την εγκαθίδρυση του οικονομικού φιλελευθερισμού, ενώ η δεύτερη για την πολιτική του μορφή: τους σύγχρονους θεσμούς μέσω των

οποίων η πολιτική βούληση θα εκφραζόταν, με το κοινοβούλιο να κατέχει τον προεξάρχοντα ρόλο (Χομπσμπάουμ 1996, 2-3). Στον «μακρύ 19ο αιώνα» του Χομπσμπάουμ, η αστική τάξη ήταν η τάξη που εξέφραζε καλύτερα αυτές τις αξίες και τις πραγματικότητες. Ήταν ο βασικός πολιτικός δρών που συνειδητά εδραίωσε την κυριαρχία της κατά την διάρκεια του αιώνα αυτού εγκαθιδρύοντας ένα αποτελεσματικό νομικο-πολιτικό σύστημα σχέσεων ιδιοκτησίας θέτοντας στο περιθώριο αργά και σταθερά το *παλαιό καθεστώς*.

Ο δεύτερος τόμος, *Η Εποχή του Κεφαλαίου*, εστιάζει, όπως ο τίτλος καταδεικνύει, στην υπεροχή του παγκόσμιου κεφαλαίου μεταξύ του 1848 και του 1875. Την περίοδο αυτή, η ευρωπαϊκή αστική τάξη έχασε τον προοδευτικό της πολιτικό ρόλο καθώς συμβιβάστηκε με το συντηρητικό-αριστοκρατικό status quo υπό την απειλή της νέο-εμφανιζόμενης εργατικής τάξης. Πράγματι, κατά την διάρκεια αυτής την περιόδου, η εργατική τάξη είχε οργανωθεί πολύ πιο αποτελεσματικά συγκριτικά με τις αρχές του αιώνα, όταν η βιομηχανική επανάσταση δεν είχε καταστεί ένα γενικευμένο φαινόμενο στην ευρωπαϊκή ήπειρο (Elliott 2010, 93). Σύμφωνα με την αδρή περιγραφή αυτής της μετατόπισης από τον Χομπσμπάουμ, «Η Βρετανική (βιομηχανική) επανάσταση κατάπιε την Γαλλική (Πολιτική) επανάσταση» (Hobsbawm 1995, 15).

Οι πολιτικές προοπτικές του 1789 ανακόπηκαν και οι στοχεύσεις των επαναστάσεων του 1848, πόρρω απέχοντας από την υλοποίηση τους, παρέμειναν ένα ανοιχτό κεφάλαιο για τις επόμενες γενιές επαναστατών. Αυτές οι ήττες εξηγούν την καπιταλιστική πρόοδο που έλαβε χώρα τις επόμενες δεκαετίες. Οι τεχνολογικές καινοτομίες που συνόδευσαν αυτόν τον νέο κύκλο καπιταλιστικής συσσώρευσης επέτρεψαν μια νέα επεκτατική φάση σε νέες περιοχές έξω από την Ευρώπη. Στο τέλος αυτής της περιόδου, η καπιταλιστική ενσωμάτωση είχε επιτευχθεί σχεδόν σε ολόκληρη την υφήλιο.

Η *Εποχή των Αυτοκρατοριών* (1987) είναι ο τελευταίος από τους τρεις τόμους του Χομπσμπάουμ που καταπιάνεται με τον 19ο αιώνα. Εξετάζει το πως ο αιώνας του θριάμβου του καπιταλισμού τελείωσε με τον κατακλυσμό του Πρώτου Παγκόσμιου Πολέμου. Η ιμπεριαλιστική επέκταση που έλαβε χώρα κατά την διάρκεια του τελευταίου τετάρτου του 19ου αιώνα ήταν η καπιταλιστική λύση στην κρίση κερδοφορίας μεταξύ 1873 και 1896. Διαμόρφωσε ένα κόσμο ο οποίος διακρινόταν από μια ανισομερή και άνιση ανάπτυξη μεταξύ κυριάρχων και κυριαρχούμενων κρατών, μια γεωπολιτική ισορροπία που άλλαξε ουσιαστικά μόνο με την εμφάνιση των αντι-αποικιακών κινημάτων κατά την διάρκεια της μεταπολεμικής περιόδου. Τότε, οι ευρωπαϊκές κυβερνήσεις άρχισαν η μια μετά την άλλη να εγκαταλείπουν τις πολιτικές του ελεύθερου εμπορίου και να υιοθετούν προστατευτικά δασμολόγια.

Στην αφήγηση του Βρετανού ιστορικού της ιμπεριαλιστικής επέκτασης, ο καπιταλισμός διαμορφώνεται ως αποτέλεσμα εσωτερικών αντιφάσεων. Η απάντηση των υπάλληλων τάξεων στην καταιγίδα της κρίσης ήταν να οργανωθεί σε συνδικάτα, εργατικά κόμματα και σε αγροτικές κοοπερατίβες ή να μεταναστεύσει στον νέο κόσμο. Αυτή ήταν μια εκρηκτική κατάσταση για τις φιλελεύθερες ελίτ, οι οποίες εξαναγκάστηκαν να συμπεριλάβουν τα νέα εργατικά κόμματα στα εθνικά κοινοβούλια. Αυτά τα κόμματα αποτελούσαν τη βασική κοινοβουλευτική αντιπολίτευση στα περισσότερα ευρωπαϊκά κράτη κατά την διάρκεια αυτής της περιόδου.

Η κλιμάκωση της σύνθεση του Χομπσμπάουμ για την δημιουργία του σύγχρονου κόσμου είναι ο *Αιώνας των Άκρων*. Σε αυτή την μελέτη υπάρχει μια σαφής και συγκροτητική χρονολογική περιοδολόγηση σε τρεις διαλεκτικά συνδεδεμένες φάσεις. Η πρώτη, η *εποχή της καταστροφής*, εκτείνεται από τον Πρώτο στον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο. Η δεύτερη, η *Χρυσή Εποχή*, καλύπτει το πρώτο τέταρτο της μεταπολεμικής περιόδου και σταματάει στην πετρελαϊκή κρίση του 1973, την περίοδο της αφθονίας του δυτικού καπιταλιστικού κόσμου με το εμβληματικό κράτος πρόνοιας, ένα προϊόν της κεϋνσιανής ρύθμισης. Η Τρίτη φάση, η *σαρωτική νίκη*, αναφέρεται στην περίοδο της νεοφιλελεύθερης τάξης όπου η παγκόσμια οικονομία κυριαρχήθηκε από τις διεθνείς τράπεζες και τις πολυεθνικές επιχειρήσεις έξω από το έλεγχο των εθνών-κρατών.

Η *εποχή της καταστροφής*, για τον Χομπσμπάουμ, κυριαρχήθηκε από δύο Παγκόσμιους Πολέμους και από δύο κοινωνικά κινήματα που αμφισβήτησαν την εγκαθιδρυμένη φιλελεύθερη τάξη –τον φασισμό και τον κομμουνισμό. Ενώ ο Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος ξεκίνησε ως μια ενδοϊμπεριαλιστική διαμάχη για την παγκόσμια ηγεμονία μεταξύ των κυρίαρχων δυνάμεων της περιόδου, απρόθετα συνέβαλλε στην ανάδυση των πιθανών πολιτικών της νεκροθαφτών –των μπολσεβίκων και των εθνικιστών που σύντομα μετατράπηκαν σε φασίστες– οι οποίοι ανέλαβαν τις πολιτικές ηγεσίες πολλών κρατών και μέσα σε δύο δεκαετίες κατήργησαν τον φιλελευθερισμό, τόσο οικονομικά (μέσω των προστατευτικών πολιτικών) όσο και πολιτικά (μέσα από προλεταριακές ή αυταρχικές δικτατορίες). Αυτή η διαδικασία επιταχύνθηκε από την οικονομική κρίση του 1929. Σε έναν φιλελεύθερο κόσμο που κατέρρεε χωρίς καμία επαρκή συστημική απάντηση στην εξελισσόμενη κρίση, η Σοβιετική Ένωση ήταν η μόνη πραγματική εναλλακτική στον φασισμό.

Το κυρίαρχο στοιχείο της *Χρυσής Εποχής* που ακολούθησε την *Εποχή της Καταστροφής* ήταν ο συστημικός ανταγωνισμός μεταξύ της Σοβιετικής Ένωσης και των Ηνωμένων Πολιτειών, ο Ψυχρός Πόλεμος (Hobsbawm 1994, 226). Αυτή η νέα κατάσταση λειτούργησε, σύμφωνα με τον Βρετανό ιστορικό, ως μια ιδανική αρένα για την επεκτατική καπιταλιστική συσσώρευση, η οποία προκρίνεται ως εξηγητικός παράγοντας της μεγάλης οικονομικής ανάπτυξης που ακολούθησε. Μια οργανική όψη αυτής της σταθερότητας της νέας γεωπολιτικής τάξης ήταν η διαδικασία της αποαποικιοποίησης που έλαβε χώρα μετά το 1945. Αμφότερες οι υπερδυνάμεις ήταν ενάντιες στην παλαιού τύπου αποικιοκρατία και επιχείρησαν να ενσωματώσουν τις χώρες της Αφρικής και αυτές άλλων ηπείρων στις σφαίρες της επιρροής τους.

Δυο μεγάλες μετατοπίσεις, μια οικονομική και μια πολιτική, έθεσαν τέλος σε αυτήν την φάση εγκαινιάζοντας αυτήν την φορά μια νέα ακραία περίοδο μεταξύ του 1973 και του 1991. Η πρώτη ήταν η αλλαγή παραδείγματος από μια οργανωμένη σε μια ανοργάνωτη μορφή καπιταλισμού –με άλλα λόγια, η άφιξη της νεοφιλελεύθερης τάξης– και η δεύτερη έχει να κάνει με την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης. Η εικόνα της νέας παγκόσμιας τάξης πραγμάτων που παρουσιάζει ο Χομπσμπάουμ είναι αρκετά δυστοπική. Η οικονομική σταθερότητα των προηγούμενων δεκαετιών αντικαταστάθηκε από επαναλαμβανόμενες περιοδικές κρίσεις που θέτουν σε αμφισβήτηση όλες τις δεδομενικότητες (εργασία, κοινωνική ασφάλιση, συντάξεις κτλ.) του μεταπολεμικού κοινωνικού

συμβολαίου. Ο ρόλος των κρατών στην νέα συγκυρία μειώθηκε σημαντικά, με το μέλλον τους να εξαρτάται από το διεθνές χρηματοπιστωτικό κεφάλαιο και τις ανάγκες του.

Οι κατευθυνόμενες οικονομίες του Τρίτου Κόσμου βίωσαν ίδιες, εάν όχι μεγαλύτερες, δυσκολίες. Σε πολλές περιπτώσεις, αυτές οι οικονομίες δεν μπορούσαν να επιβιώσουν, έτσι κατέφυγαν στο ΔΝΤ για χρηματοδότηση το οποίο με την σειρά του τις «προσάρμοσε» στη νέα παγκόσμια τάξη. Η κατάρρευση του σοσιαλιστικού κόσμου –τόσο στη Σοβιετική όσο και στη γιουγκοσλαβική του εκδοχή– μπορούν επίσης να εξηγηθούν με αυτή τη μετατόπιση. Ωστόσο, η κατακλυσμιαία αλλαγή που έλαβε χώρα τη δεκαετία του 1970 και εξαπλώθηκε σε ολόκληρο τον κόσμο δεν ερμηνεύεται με εργαλεία τα οποία απορρέουν από μια μαρξιστική ανάλυση. Είναι απώστες ως μαρξιστικές αιτιακές εξηγήσεις τόσο η οριζόντια δομή του ανταγωνισμού μεταξύ κεφαλαίων, όσο και η κάθετη σύγκρουση μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας.

Από απλά μαρξιστής, δημόσιος διανοούμενος;

Η τέταρτη περίοδος της καριέρας του Χομπσμπάουμ εκτείνεται από τη συνταξιοδότησή του από το Birkbeck το 1982 έως το τέλος της ζωής του το 2012. Στο συγκεκριμένο της θατσερικής επίθεσης ενάντια στη βρετανική εργατική τάξη έλαβε χώρα μια μετατόπιση στον ρόλο του Χομπσμπάουμ από διανοούμενο που δρούσε κατά βάση εντός των κύκλων της βρετανικής αριστεράς σε αυτόν του δημόσιου διανοούμενου με επιρροή σε παγκόσμια κλίμακα.

Παρότι, ήταν μέλος άλλου κόμματος, ο Χομπσμπάουμ διαδραμάτισε έναν κεντρικό ρόλο στην συζήτηση για το μέλλον του Εργατικού Κόμματος και της στρατηγικής του κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1980 με αρκετά άρθρα στο *Marxism Today*, το θεωρητικό περιοδικό του ΚΚΜΓ. Το κόμμα είχε χάσει κατά την περίοδο αυτή μια σαφώς προσδιορισμένη ταυτότητα και λειτουργούσε περισσότερο σαν think-tank το οποίο επιχειρούσε να επηρεάσει τους Εργατικούς. Η έλλειψη πίστης στην ταξική πολιτική και η ανάδυση του ως διανοητική φιγούρα που επηρέαζε ένα ευρύτερο κοινό ήταν κρίσιμες στην συγκυρία αυτή. Πίστευε ότι ένας από τους λόγους της ήττας του Εργατικού Κόμματος ήταν η εμμονική του εστίαση στην κλασική ταξική ανάλυση. Η κατάλληλη πολιτική απάντηση στην νέα συγκυρία κατά αυτόν ήταν ο σχηματισμός ενός αντιθατσερικού μετώπου το οποίο θα συμπεριλάμβανε την δεξιά διάσπαση των Εργατικών –το SDP– και τους φιλελεύθερους συμμάχους τους που επίσης θεωρήθηκαν ως «αντι-θατσερικές δυνάμεις» (Hobsbawm 1984, 10).

Σχεδόν δύο δεκαετίες μετά ο Χομπσμπάουμ συζήτησε εκ νέου ορισμένα ζητήματα με τα οποία καταπιάστηκε κατά την διάρκεια της δεκαετίας του 1980 στο βιβλίο του *How to Change the World: Tales of Marx and Marxism* (2011). Αυτό ήταν το τελευταίο του βιβλίο που δημοσιεύτηκε ενόσω ήταν ακόμη ζωντανός. Σε αντίθεση με ότι ο τίτλος δηλώνει αυτό δεν ήταν ένα εγχειρίδιο της παγκόσμιας προλεταριακής επανάστασης, αλλά περισσότερο μια συλλογική έκδοση δικών του κειμένων πάνω στη διανοητική ιστορία του Μαρξ (πρώτος μέρος) και του μαρξισμού (δεύτερο μέρος). Στο δεύτερο μέρος αφιερώνει ιδιαίτερη προσοχή στον Γκράμσι, την πιο επιδραστική μαρξιστική φιγούρα για τον Βρετανό ιστορικό, μετά τον Μαρξ.

Ο Χομπσμπάουμ προτείνει πως το έργο του Μαρξ πρέπει να προσεγγιστεί τόσο όσο μια εμπλοκή με την συγκυρία όσο και ως ένα εγχείρημα να συνδεθεί η θεωρία με την πράξη με έναν παραγωγικό τρόπο (Hobsbawm 2011, 11). Με δεδομένες τις διαφορές μεταξύ της εποχής του Μαρξ και της σημερινής εποχής, για τον Χομπσμπάουμ, οι στρατηγικές ματιές που απαντώνται στα κλασικά έργα του Μαρξ έχουν περιορισμένη αξία για τους τωρινούς αγώνες. Κατ' αυτόν είναι «επικίνδυνες στην χρήση τους... ως ένα σύνολο παραδεδεγμένης γνώσης..... Αυτό που μπορούμε να μάθουμε από τον Μαρξ είναι η μέθοδος του να αντιμετωπίζει από κοινού τα καθήκοντα της ανάλυσης και της δράσης παρά τα έτοιμα μαθήματα που απορρέουν από τα κείμενα του» (Hobsbawm 2011, 89).

Ο Χομπσμπάουμ ωστόσο δεν είχε τις ίδιες επιφυλάξεις για τον Γκράμσι, για τον οποίο πίστευε ότι ακόμη μπορεί να μας εφοδιάσει ακόμη και σήμερα με σοσιαλιστικές στρατηγικές προτάσεις. Ο Σαρδηνιός κομμουνιστής, σύμφωνα με τον Βρετανό ιστορικό, ήταν «ο πιο πρωτότυπος στοχαστής που παρήγαγε η Δύση μετά το 1917» (Hobsbawm 2011, 316). Στην ανάγνωση του ο Χομπσμπάουμ ισχυρίστηκε ότι επιχείρησε να προσφέρει μια ανοιχτή ερμηνεία του έργου του: «Είναι ένας λενινιστής μαρξιστής και δεν σκοπεύω να χάσω χρόνο υπερασπίζοντας τον έναντι των κατηγοριών των διάφορων σεκταριστών που υποστηρίζουν ότι γνωρίζουν τι σημαίνει το να είσαι ή να μην είσαι μαρξιστής και έχουν τα πνευματικά δικαιώματα στην δική τους εκδοχή μαρξισμού» (Hobsbawm 2011, 316). Μια προσεκτική ανάγνωση ωστόσο της ερμηνείας του Χομπσμπάουμ δείχνει πως ήταν κοντά στον γκραμισιανισμό που αναπτύχθηκε εντός και γύρω από το ΚΚΜΓ, όπου «ο Γκράμσι ήταν ξεκάθαρα ένας μετα-λενινιστής, ένας θεωρητικός των ευρειών συμμαχιών που διαπραγματεύονται παρά είναι προκαθορισμένες, λαϊκό-δημοκρατικές και όχι απλά ταξικές συμμαχίες. Είναι ο θεωρητικός του πολέμου των θέσεων παρά υποστηρικτής της μετωπικής επίθεσης στο κράτος» (Forgacs 1989, 83).

Υιοθετώντας αυτή τη γραμμή επιχειρηματολογίας ο Χομπσμπάουμ ισχυρίζεται:

Φυσικά το να κερδίσεις την ηγεμονία, στο βαθμό που είναι εφικτό, πριν την αλλαγή εξουσίας είναι ιδιαιτέρως σημαντικό σε χώρες όπου ο πυρήνας της εξουσίας της κυρίαρχης τάξης εδράζεται στην υποτέλεια των μαζών παρά στον καταναγκασμό τους. Αυτή είναι η κατάσταση στις περισσότερες “Δυτικές” χώρες ασχέτως με το τι λέει η άκρα αριστερά. Δεν αμφιβάλλει κανείς ότι σε τελευταία μόνο ανάλυση η καταστολή είναι εκεί για να χρησιμοποιηθεί. Όπως μπορούμε να δούμε στην Χιλή και την Ουρουγουάη πέρα από σημείο και μετά η χρήση της καταστολής γίνεται σχεδόν ασύμβατη με την χρήση επιφανειακής ή πραγματικής συναίνεσης και οι κυρίαρχοι πρέπει να διαλέξουν μεταξύ των εναλλακτικών της ηγεμονίας και της δύναμης, του βελούδινου γαντιού και της σιδερένιας γροθιάς. (Hobsbawm 2011, 327-328).

Από αυτό το παράθεμα ωστόσο φαίνεται ότι πόρρω απέχοντας από να προσφέρει μια ανοιχτή ανάγνωση του γκραμισιανού μαρξισμού, ο Χομπσμπάουμ ασκεί πολεμική έναντι μιας αντίληψης μετάβασης στο σοσιαλισμό η οποία προκρίνει ως ίσης σημασίας στη διαδικασία αυτή τον

καταναγκασμό και τη συναίνεση. Επίσης, προβληματική φαίνεται να είναι η αντίληψη του περί ηγεμονίας. Αυτή δεν συνιστά μια επαλήθευση της κοσμοθεωρίας και της ικανότητας της εργατικής τάξης να ηγηθεί όντας ο πυρήνας ενός νέου ιστορικού μπλοκ, αλλά μάλλον περιορίζεται σε μια συγκρότηση ευρέων λαϊκών σχηματισμών.

Συμπέρασμα

Ο Χομπσμπάουμ ήταν ένας πολυμαθής ιστορικός του οποίου το έργο επηρεάστηκε ως επί το πλείστον, αλλά όχι αποκλειστικά, από τη μαρξιστική παράδοση. Έννοιες από διαφορετικές ιστοριογραφικές παραδόσεις ενσωματώθηκαν επίσης στην ιστορική του έρευνα, παρότι όχι πάντα συνειδητά. Ο μαρξισμός που χρησιμοποίησε ως ιστορικός δεν ακολούθησε νομοθετικά θεωρητικά σχήματα, αλλά ανοιχτές έννοιες, ευέλικτες στην εφαρμογή τους. Το βασικό κριτήριο για την επιλογή των εννοιών ήταν το αντικείμενο έρευνας καθαυτό, το πως αυτές θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν έτσι ώστε να μας γίνουν όσο το δυνατόν πιο κατανοητά τα φαινόμενα προς εξήγηση. Η πολιτική του θέση ήταν στενά συνδεδεμένη με αυτή του ΚΚΓΜ, και ιδιαίτερα με την εμπειρία του Λαϊκού Μετώπου από την οποία επηρεαζόταν η στρατηγική του ματιά κατά τη διάρκεια όλης του της ζωής, σε διαφορετικές ιστορικές συγκυρίες.

Ως εκ τούτου, οι κριτικοί του, όπως ο Michael Burleigh, που υποστηρίζουν ότι το έργο του Χομπσμπάουμ πρέπει να απορριφθεί εξαιτίας της υποστήριξης του στην ΕΣΣΔ δεν θα πρέπει να ληφθούν σοβαρά υπόψη στο βαθμό που αγνοούν την διάκριση μεταξύ των δύο επιπέδων (Burleigh 2012). Ο λόγος που οι περισσότεροι από τους κριτικούς υιοθέτησαν αυτήν την άποψη δεν είναι επειδή υποστήριξε τα σοβιετικά κράτη, αλλά εξαιτίας της μη αποδοχής εκ μέρους του τού φιλελευθερισμού και της άρνησης του να εγκαταλείψει τον μαρξισμό ως ένα έγκυρο αναλυτικό ρεπερτόριο, ιδιαίτερα μετά την πτώση της Σοβιετικής Ένωσης.

Μέχρι το τέλος της ζωής του, ο Χομπσμπάουμ επιδίωκε να απαντήσει σε πολύ περίπλοκα ζητήματα με τα οποία έχει έρθει αντιμέτωπη η ανθρωπότητα ως αποτέλεσμα της επικράτησης της καπιταλιστικής συνθήκης, ακόμα και όταν οι πολιτικές εναλλακτικές με τις οποίες ήταν εξοικειωμένος είχαν σχεδόν εξαφανιστεί. Υπό αυτήν την έννοια, μπορεί να αποδοθεί στο έργο του ο μαρξικός χαρακτηρισμός ότι αποτελεί μια απόπειρα «για αδυσώπητη κριτική του οτιδήποτε υπάρχει». Οι απαντήσεις που έδωσε δεν ήταν πάντα πειστικές, αυτό ωστόσο δεν τον εμπόδισε από το να θέσει τα ερωτήματα αυτά σε δύσκολους καιρούς. Έτσι μπορεί να υποστηριχθεί ότι ενσάρκωσε τον ορισμό του Edward Said ως προς το ποιος είναι ο πραγματικός διανοούμενος:

κάποιος του οποίου ο ρόλος είναι να θέτει δημόσια αμήχανα ερωτήματα, να έρχεται αντιμέτωπος με την ορθοδοξία και το δόγμα (παρά να τα αναπαράγει), αυτός ο οποίος είναι δύσκολο να συνεργαστεί με κυβερνήσεις και επιχειρήσεις και του οποίου ο λόγος ύπαρξης είναι να αντιπροσωπεύει όλους αυτούς τους ανθρώπους και τις υποθέσεις που συστηματικά ξεχνιούνται ή αποσιωπούνται (Said 1996, 11).

Βιβλιογραφία

- Burleigh, Michael. 2012. [Eric Hobsbawm: A believer in the Red utopia to the very end](#), *Telegraph*.
- Elliott, Gregory. 2010. *Hobsbawm: History and Politics*, London: Pluto Press.
- Forgacs, David. 1989. "Gramsci and Marxism in Britain," *New Left Review*, 1/196: 70-88
- Hilton, Rodney, ed. 1976. *The Transition from Feudalism to Capitalism*. London: NLB.
- Hobsbawm, Eric. 1954a. "The General Crisis of the European Economy in the 17th Century." *Past & Present* 5 (1): 33-53.
- Hobsbawm, Eric. 1954b. "The Crisis of the 17th Century—II." *Past & Present* 6 (1): 44-65.
- Hobsbawm, Eric. 1959. "Commitment and Working Class History." *Universities & Left Review*, 6: 71-72.
- Hobsbawm, Eric. 1964. *Labouring Men: Studies in the History of Labor*. London: Weifdenfeld & Nicolson: London.
- Hobsbawm, Eric. 1971 (1969). *Primitive Rebels: Studies in Archaic Forms of Social Movement in the 19th and 20th Centuries*. Manchester: Manchester University Press.
- Hobsbawm, Eric, and George Rudé. 1975. *Captain Swing*. New York: W. W. Norton & Company.
- Hobsbawm, Eric. 1984. "Labour: Rump or Rebirth?" *Marxism Today*, March 28(3): 8-12
- Hobsbawm, Eric. 1984. *Worlds of Labour: Further Studies in the History of Labour*. London: Weidenfeld & Nicolson.
- Hobsbawm, Eric. 1987. *The Age of Empire, 1875-1914*. London: Weidenfeld & Nicolson.
- Hobsbawm, Eric. 1994. *Age of Extremes, The Short Twentieth Century 1914-1991*, London: Abacus.
- Hobsbawm, Eric. 1995 (1975). *The Age of Capital, 1848-1875*. London: Weidenfeld & Nicolson: London.
- Hobsbawm, Eric. 1996 (1962). *The Age of Revolution, 1789-1848*. New York: Vintage Books.
- Hobsbawm, Eric. 2002. *Interesting Times: A Twentieth-Century Life*. New York: Pantheon Books.
- Hobsbawm, Eric. 2011. *How to Change the World: Tales of Marx and Marxism*, London: Little Brown.
- Hobsbawm, Eric. 2012. [Lenin and the 'Aristocracy of the Labor'](#), *Monthly Review* 64 (7).
- Said, Edward. 1996. *Representations of the Intellectual: The 1993 Reith Lectures*, New York: Vintage Books.

Wilde, Florian. 2013. [Divided They Fell: the German Left and the Rise of Hitler](#), *International Socialism*, 137.

*Το άρθρο είχε δημοσιευτεί αρχικά στο [Marginalia](#)

**Μια εκδοχή αυτού του κειμένου είναι δημοσιευμένη στο *The Routledge Handbook of Marxism and Post-Marxism*. Eds. Alex Callinicos, Stathis Kouvelakis, and Lucia Pradella. London and New York: Routledge, 2021.

*** Η επιμέλεια του κειμένου είχε γίνει από τον Αντώνη Γαζάκη